

2 ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

<p>«Слово про похід Ігорів» «Повість минулих літ» (уривки про заснування Києва, про помсту княгині Ольги, про напад хозарів) Григорій Сковорода. «De libertate», «Всякому місту – звичай і права», «Бджола та Шершень», афоризми</p>	<p><i>Знати</i> основні теоретико-літературні поняття: художній образ, прототип; тема, ідея, мотив художнього твору; проблематика та конфлікт у художньому творі; сюжет і композиція літературного твору; позасюжетні елементи; <i>Знати та вміти визначати</i> в літературному творі тропи: епітет, порівняння; метафору, алегорію, гіперболу; метонімію, оксиморон. <i>Знати</i> характерні риси бароко.</p>
--	--

2.1 Періодизація давньої української літератури

Хронологія	Заг. хар-ка літературного процесу	Твори (автори)
1 XI ст.	Доба <i>монументального</i> стилю Виникнення рукописних творів: повчання, літопис, житіє тощо. <i>Зосередженість на змісті, простота композиції, уславлення «великодержавництва» й прилучення до правдивої віри</i>	«Поучення дітям» Володимира Мономаха, «Повість минулих літ» Нестора Літописця
2 XII–XIII ст.	Доба <i>орнаментального</i> стилю «Олітературнення» жанрів попереднього періоду. <i>Мозаїчність композиції, використання символів, різноманітність тропів</i>	Київський літопис, Києво-Печерський патерик, «Слово про похід Ігорів»
3 сер. XIV — поч. XVII ст.	Український ренесанс Упровадження латиномовної й польськомовної літератури; вихід перших друкованих книг; виникнення полемічної прози. <i>Повернення до античних зразків. У літературі панує латинська мова, повертається античний ідеал краси, особлива увага звертається на цінність людської особистості, звільнення її від середньовічних догм</i>	Павло Русин, Себастьян Кльонович, Петро Скарга
4 кінець XVII–XVIII ст.	Українське бароко Культурний спалах, який приніс у літературу багато нового (шкільну драму, україномовні вірші). <i>Підкреслена урочистість, пишність, складність, динамічність композиції, мінливість; властиве поєднання релігійних і світських мотивів, образів, тяжіння до різноманітних контрастів, метафоричності й алегоричності, прагнення вразити читача</i>	Іван Величковський, Лазар Баранович, Семен Климович, Іван Вишенський, Григорій Сковорода

2.2 ПОВІСТЬ МИНУЛИХ ЛІТ (Повесть временных лет)

— літописне зведення, складене в Києві на поч. 12 ст., пам'ятка історіографії та літератури Київської Русі.

Оригінал (першопис) «Повісті минулих літ» до наших днів **не зберігся**. Збереглися лише пізніші **списки**: **Лаврентіївський** (переписувач Лаврентій (охоплює події до 1110 р) та **Іпатіївський** (розповідь до 1117 р.).

Відомі **три редакції** «Повісті минулих літ»: 1 з них складена ченцем Києво-Печерського монастиря **Нестором Літописцем**.

«Повість минулих літ» — перша в Київській Русі пам'ятка, в якій історія держави показана на широкому тлі світових подій. Висвітлює історію східних слов'ян та князівської влади, утвердження християнства на Русі, містить оповіді про виникнення слов'янської писемності, відбиває настрої різних суспільних верств. Записи подаються порічно. Використано перекази, оповідання, повісті, легенди.

Містяться відомості про походження і розселення східних слов'ян, утворення Київської держави та її сусідів. Описи групуються навколо певного князя чи військових та ін. подій. Такі записи часто представляють собою спогади про давно минулі часи.

Метою літописця була боротьба за єдність усіх руських земель. Таким чином, завдання «Повісті минулих літ» полягало не тільки в тому, щоб з'ясувати походження русичів, а й у тому, щоб **визначити принципи мирного співжиття давньоруської держави з іншими та запоруку благополуччя в ній самій**.

Вступом: «Откуда есть пошла Руская земля». Біблійна історія про Всесвітній потоп, про розподіл землі між синами Ноя та виникнення різних народів, зокрема слов'ян, від племені Яфета - улюбленого сина Ноя. Після цього мова заходить про подальшу долю слов'ян, про те, як вони розселилися по землі і стали іменуватися залежно від місця мешкання - поляни, древляни, волиняни, сіверяни та ін.

Наступні 2 частини: історія Русі, головну увагу автори зосереджують на діяльності **київських князів: Олега, Ігоря, Ольги, Святослава, Володимира, Ярослава**. Докладно розповідається про події, пов'язані з хрещенням Русі. З осудом і болем згадують літописці міжусобну, внутрішню боротьбу князів, зате піднесено говорять про героїчний захист русичами рідної землі від загарбників, насамперед від печенігів.

У «Повісті...» вміщено чимало **легенд і переказів**, зокрема про те, що народження Києва передбачив ще апостол Андрій, який благословив нашу прекрасну землю; про заснування Києва трьома братами - Кием, Щеком і Хоривом і їхньою сестрою Либіддю; про смерть Олега від свого коня; про вбивство Ігоря древлянами й помсту Ольги; про облогу Києва печенігами, про подвиг Кирила Кожум'яки, який переміг у поєдинку найсильнішого печенізького воїна і врятував місто від розорення.

У **третій** частині (сер. XI – поч. XII століття) вже широко використовуються писемні джерела, точніше датуються й докладно описуються події. При цьому літописці не просто викладають факти, а намагаються їх осмислювати й пояснювати.

Представлені в «Повісті...» й життя перших українських святих християнської церкви - Ольги, Володимира, Антонія і Феодосія Печерських, Бориса і Гліба.

Наскрізний мотив твору - заклик до безкорисливого служіння вітчизні, до єдності як запоруки величі держави і процвітання народу.

«Повість минулих літ» була і залишається найвидатнішою пам'яткою слов'янської культури. Тому преподобного **Нестора Літописця можна по праву вважати батьком не лише вітчизняної історії, а й словесності.**

У літописі проступають виразні ознаки **монументалізму**. Серед них:

- ◆ короткі афористичні речення, репліки дійових осіб (наприклад, перед битвою князі мовлять: «Будемо або живі, або мертві»);
- ◆ схильність до ритмізації мови та алітерацій: «І встав Бо-няк отіха от вой і поча вити волчски»;
- ◆ перевага сталих формул у змалюванні певних ситуацій (так, початок битви завше означається словами: «поставити стяг», «зломити спис»);
- ◆ утвердження ідеї про те, що Русь здатна до самостійного духовного й політичного існування, без чужоземної варязької чи грецької опіки;
- ◆ палке засудження міжусобних чвар і здирства князів;
- ◆ осуд язичництва, утвердження християнського світогляду.

2.3 СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ («СЛОВО ПРО ПОХІД ІГОРІВ»)

Жанр: героїчна поема.

Вперше «Слово о полку Ігоревім» було **надруковане** любителем і збирачем пам'яток давнини графом **О.**

I. Мусінім-Пушкінім

«Слово о полку Ігоревім» створено невідомим нам автором.

Тема: невдалий похід весною [1185 р.] на степових кочовиків-половців новгород-сіверського князя Ігоря Святославича разом з його братом Всеволодом, сином Володимиром і племінником Святославом Ольговичем; як тяжко поразка Ігоря відбилася на Руській землі.

Похід відбувся навесні **1185 р.** Слідом за першою вдалою битвою Ігоря з половцями наступила його поразка. Він та ще три князі, які брали участь у поході, потрапили в полон. «Слово о полку Ігоревім» написане незабаром після цих подій, очевидно, не пізніше 1187 р.

Ідея: заклик до єдності Руської землі.

Причина поразки військ Ігоря: неузгодженість дій руських князів, міжусобиці.

Образи: Руської землі – центральний (ріки Сула, Двіна, Дніпро, Дон, Каяла; міста Київ, Чернігів, Курськ, Путивль, Галич, Полоцьк, Переслав, Білгород, Римів, Корсунь, Тмуторокань тощо), князі Святослав Всеволодович, Ігор, його брат Всеволод, Олег Святославич (Гориславич), Всеслав Полоцький (князь-ворожбит), Ярослава, Овлур (допомагає Ігорю при втечі), Боян, природа; хани Гзак, Кончак.

Заспів

Мова буде йти «по билицях нашого часу, а не за вимислом Бояна (1). Боян бо віщій, якщо хотів пісню творити, то **розтікався мислю по дереву, сірим вовком по землі, сизим орлом під хмарами...**»

Ця розповідь «**від [часів] старого Володимира(2) до нинішнього Ігоря, який укріпив ум силою своєю... навів свої хоробрі полки на землю Половецькую за землю Руськую**».

1 *Невідомий дружинний співець XI ст.*

2 *Володимир Святославич — великий князь київський (помер у 1015 р.).*

Ігор рушає в похід; загрозові віщування

Бажання Ігоря — відстояти рідну землю від набігу кочовників, «списа переломити кінець поля Половецького», «напитися води шоломом з Дону», здобути особисту славу.

Виступ у похід руських воїнів проти половців збігався із затемненням сонця. Ігор Святославич звернувся до свого війська: «Браття і дружино! **Лучше ж убитим бути, аніж полоненим бути.** Так всядьмо, браття, на свої бистрії коні та на Дін синій поглянем...» «...Ніч, стогнучи йому грозою, птиць збудила, свист дикий встав поблизу: кличе з верху дерева — велить прислухатись землі незнаємій: Волзі і Поморію, і Посуллю Сурожу і Корсуню, і тобі, тмутороканський ідол».

Злісний крик птахів, звірине виття створюють напружену атмосферу, якесь недобре передчуття.

Перша битва з половцями

«Довго ніч меркне. Зоря—світ запалала. Мла поля покрила. Щєбіт солов'їв заснув, говір галок пробудивсь. Русичі великії поля черленими щитами перегородили, шукаючи собі честі, а князю — слави».

Зранку у п'ятницю русичі розбили погані полки половецькі. Олегове військо дрімає, відпочиває після бою.

Друга битва з половцями; поразка Ігорового війська

«Другого дня вельми рано кривавії зорі світ провіщають; чорнії тучі з моря ідуть, хочуть прикрити чотири сонця, а в них трепечуть блискавки синії. Бути грому великому! Ити дощу стрілами з Дону великого! Отут списам поломитись, отут шаблями пощербитись об шоломи половецькії, на ріці на Каялі, біля Дону великого! О Руськая земле, уже за горою еси!»

Ось вітри, Стрибожі 1 внуки, віють з моря [Азовського] стрілами на хоробрі полки Ігореві. Земля гуде. Ріки мутно течуть. Порохи поля покривають. Стяги говорять: половці ідуть від Дону, і від моря, і з усіх сторін руські полки обступили».

Ігореві полки щосили відбивались щитами від ворога. Проявив героїзм у запеклій війні Всеволод.

Чорна земля була засіяна мертвими та пораненими воїнами, залита кров'ю. На третій день під полудень упали стяги Ігореві. Жаль було князю і свого брата Всеволода, з яким довелось розлучитись, бо потрапили в полон до різних ханів.

Навіть природа сумувала за полеглими русичами: «**Никне трава жалощами, дерева спустили свої віти.**»

Тужіння за Ігоревим військом

Горе розлилося по Руській землі, втратили веселість міста. Через князівські чвари ворогам відкрита дорога до пограбування.

1 Стрибог — бог вітрів.

2 Тобто зроблені аvaraми. Авари, або обри, з'явилися у V ст. біля Чорного моря.

3 Даждьбог — бог сонця давніх слов'ян; під Даждьбожим внуком розуміється руський народ.

Сон і золоте слово Святослава

У Києві Святослав бачить незрозумілий, смутний сон. Неначе вдягали його у чорне вбрання на тисовому ліжку, наливали синє вино, з горем змішане, сипали з порожніх сайдаків половецьких великі перли на лоно... На золотOVERХОМУ теремі зник князьок¹. Всю ніч віщували нещастя сірі ворони під Плісенським, на болоні [під Києвом], біля Кияні [річка під Києвом]. Згодом полетіли вони до синього моря, до місця трагічних подій.

Бояри пояснили Святославу його сон. Це були два соколи², які злетіли від отчого престолу шукати собі слави. Але соколам крильця підсікли половецькі шаблі погані, самих опутали і закували «у пута залізни». На третій день Ігорової битви «два сонця затемнились, обидва багряні стовпи погасились і з ними молоді два місяці, Олег³ і Святослав⁴, тьмою огорнулись, і в морі потонули» «...На річці Каялі тьма світ покрила: по Руській землі простерлися половці, наче пардуже гніздо».

Тоді великий Святослав ізронив золоте слово, зі сльозами змішане: «О мої сини, Ігоре і Всеволоде! Рано ви почали Половецькую землю мечами разити, а собі слави шукати. Ви безчесті одоліли [половців у першій сутичці], без честі, бо кров погану ви пролили. Ваші хоробрі серця в жорстокім хара-лузі сковані, а в одвазі загартовані. Що ж натворили ви моїй срібній сідині?»

Святослав навів приклад про сокола, який ніколи не залишає своє гніздо незахищеним, коли летить бити ворога.

Звертається Святослав до Волинських князів Інгвара та Всеволода Ярославичів; Романа, Святослава і Всеволода Мстиславичів із закликом виступити разом проти ворога.

1 Князьок — гребінь, над яким зв'язуються крокви. Дошка без князька — лихе віщування.

2 Два соколи — князі Ігор і Всеволод. (Вони ж — багряні стовпи; два сонця.)

3 Олег — малолітній син Ігоря. 4 Святослав — племінник Ігоря.

5 Володимир Глібович — переяславський князь, пораненим у боротьбі з половцями.

Пам'ятає Святослав і старого Володимира [Мономаха], який все своє життя мріяв **про єдність Русі**. Тільки нащадки його чомусь живуть у незгоді. Князь Рюрик і його брат Святослав виступили проти стеновиків, а третій брат Давид, князь смоленський, не пішов з ними...

Плач Ярославни

На Дунаї чути голос Ярославни, дружини князя Ігоря. Вона плаче— причитає не тільки за своїм чоловіком, але і за всіма воїнами, звертаючись з проханням про допомогу до Дніпра,— Словутича, до вітру, до сонця.

Ніби у відповідь на прохання Ярославни Бог вказав шлях Ігорю до втечі з полону «із землі Половецької на землю Руськую». Половчанин Овлур допоміг йому... **«Загула земля [під копитами], зашуміла трава, вежі половецькі сколихнулися. А Ігор князь поскочив горностаєм в комишні і білим гоголем на воду. Упав на бистрого коня і скочив з нього сірим вовком. І помчав до луку Дінця, і полетів соколом під млою, забиваючи гусей і лебедів на сніданок, на обід і на вечерю».**

Повернення Ігоря; величання

В погоню за Ігорем кинулись Гзак і Кончак. Якщо Ігорю допомагали навіть птахи підчас втечі, то половцям стало все на заваді.

Гзак запропонував Кончаку вбити Володимира, сина Ігоря, який залишився у полоні. На це Кончак відповів незгодою: «Коли сокіл [Ігор]до гнізда летить — то ми сокільця [Володимира] опутаємо красною дівцею». Так і зробив Кончак через деякий час. Він оженив молодого полоненого зі своєю дочкою. Половецького хана тішило, що він має такого цінного заручника.

Невдовзі Володимирі все—таки вдалося повернутися додому.

Ігоря з великою радістю зустріли на Рідній землі. **«Сонце світиться на небесах — Ігор князь в Руській землі».**

ПЛАЧ ЯРОСЛАВНИ (Т. Г. Шевченко) В Путивлі-граді вранці- рано Співає-плаче Ярославна, Як та зозуленька кує, Словами жалю додає. - Полечу, каже, зигзицею, Тією чайкою-вдовицею, Та понад Доном полечу, Рукав бобровий омочу В ріці Каялі. І на тілі, На княжім білім, помарнілім, Омию кров суху, отру Глибокії, тяжкії рани... - І квилить-плаче Ярославна В Путивлі рано на валу: - Вітрило-вітре мій єдині'ї! Легкий, крилатий господине! Нащо на дужому крилі	На вої любії мої, На князя, ладо моє миле, Ти ханові метаєш стріли? Не мало неба, і землі, І моря синього. На морі Гойдай насади-кораблі. А ти, прелютій... Горє! Горє! Моє веселіє украв, В степу на тирсі розібгав. - Сумує, квилить, плаче рано В Путивлі-граді Ярославна. І каже: - Дужий і старий, Широкий Дніпре, не малий! Пробив єси високі скали, Текучи в землю половчина, Носив єси на байдаках На половчан, на Кобяка Дружину тую Святославлю!.. О мій Словутицю преславний!	Моє ти ладо принеси, Щоб я постіль весела слала, У море сліз не посилала, - Сльозами моря не долить. - І плаче, плаче Ярославна В Путивлі на валу на брамі. Святеє сонечко зійшло. І каже: - Сонце пресвятеє На землю радість принесло І людям і землі, моєї Туги-нудьги не розвело. Святий, огненний господине! Спалив єси луги, степи, Спалив і князя і дружину, Спали мене на самоті! Або не грій і не світи... Загинув ладо... Я загину!
--	--	--

2.4 ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА (1722 — 1794) філософ, поет, педагог, просвітитель

Григорій Савич Сковорода посідає унікальне місце в історії української культури. Він — учитель життя, який показав сучасникам гідний його зразок. Його багатогранна натура втілює квінтесенцію і найвищий злет української бароково-просвітницької культури XVII—XVIII ст.

Народився в селі Чорнухи на Полтавщині в бідній козацькій родині. Вступив до Києво-Могилянської академії. Навчання тривало 12 років.

У молоді роки Григорій Сковорода був одним із найкращих півчих Києво-Могилянської академії, і це незабаром відобразилося на його долі. Як один із кращих співаків він був відібраний італійськими хормейстерами для царської капели, і в 1741 (можливо, у 1742) р. вирушив до Петербурга.

Учорашній бурсак мав солідний оклад і міг щодня зсередини спостерігати за життям двору. У Петербурзі куди виразніше, ніж у Києві, він бачив різючу невідповідність між соціальним становищем і природою людей. При дворі Григорій Сковорода постійно зустрічався з маститими сановниками й молодими франтами. По суті, ці особи, із самою царицею включно, ні в чому не мали переваг перед найпростішими людьми, хоч і вважали себе вищим світом.

Мабуть, у Сковороди тоді й сформувалося переконання щодо **наявності в кожній людині двох природ** — зовнішньої, позірної, залежної від її соціального статусу та багатства, і внутрішньої, справжньої. Skorиставшись першою наданою йому можливістю, 1744 р. Григорій Сковорода повертається в академію для завершення повного курсу.

Близько 1750 р. Григорій Сковорода закінчив повний курс академії. Тодішній митрополит київський Т. Щербаський, схилив молодого філософа прийняти постриг. Чернецтво, за підтримки ієрарха такого рангу, відкрило б перед Сковородою шлях до вищих академічних і церковних посад. Та його не приваблювала кар'єра.

У складі російської місії, маючи необтяжливу й більш-менш оплачувану посаду, Григорій Сковорода на кілька років вирушив за кордон (Угорщина, Австрія, Чехія, Польща, Німеччина та Північна Італія).

Повернувшись додому, Григорій Сковорода знову опинився перед проблемою вибору життєвого шляху. При всій своїй скромності й невибагливості в повсякденному житті він не збирався приймати чернецтво. Згодом сформулював концепцію "сродного труда".

Згідно з думкою філософа, праця є життєвим покликанням і обов'язком кожного. Але кожен має власне покликання і призначення, яке повинен усвідомити й жити згідно з ним. Щастя можливе лише тоді, коли ми займаємося своєю справою, відповідно до здібностей і призначення. А нещасний — той, хто призначений був для одного, але не знайшов себе чи зрадив своєму покликанню, і все життя займається іншою, не своєю справою. При цьому матеріальні блага (хоча в межах розумного мінімуму вони необхідні кожному), як і високі титули та звання, щастя принести не можуть. Григорій Сковорода неодноразово дякував Богу, що створив потрібне нетрудним, а трудне непотрібним...

"Сродною" собі працею він вважав філософсько-поетичну творчість у поєднанні з педагогікою. Починаючи з 1753-го, протягом 15 років він учителював.

До цих років життя Сковороди належить велика частина поетичної збірки "Сад божественных песней". У багатьох із них ми бачимо глибоку духовну драму людини, що в розквіті сил не може досягти примирення зі світом несправедливості й фальші, усвідомлюючи, водночас, відносність усього зовнішнього, стороннього для душі. Поет із благоговінням ставиться до всього природного, внутрішньо співпричетного божественним джерелам буття, що відчутне йому в кожній людині і всій природі, але найбільше — у власному серці.

Учнівська молодь любила його, але з начальством незмінно виникали суперечки. Схилитися перед вдаваними авторитетами й безграмотними інструкціями Григорій Сковорода не збирався. Філософ у 1769 р. залишає Харківський колегіум і відразу ж пише збірку повчальних алегоричних мініатюр "Басни Харьковскія".

Відтоді Григорій Сковорода остаточно обрав життя мандрівного філософа, так би мовити, чернецтво у миру. Щорічно влітку він мандрував Лівобережжям, незмінно відвідуючи Київ і Харків. Одяг його був найпростіший, і зовні він нічим не відрізнявся від інших прочан. Але в його торбі незмінно лежали розкішно видана Біблія (яку він глибоко шанував, усе життя вдумуючись у символічний зміст її слів та образів) і флейта з мундштуком зі слонової кістки. Наодинці з природою він віддавався музиці і творенню віршів, що їх, як пісні, часто виконував у супроводі струнних інструментів, у останні роки життя — гітари, яка незадовго перед тим з'явилася в Україні.

Дорогою Григорій Сковорода вів повчальні бесіди з людьми всіх станів і звань, відвідував друзів у маєтках та селах, монастирях і містах, а взимку зупинявся в когось із друзів, найчастіше у свого улюбленого учня М. Ковалинського. В ці місяці у своїх тимчасових пристановищах він писав різноманітні філософські й поетичні твори, а також численні листи повчального характеру.

Філософ не ухилявся від поєдинків зі злом, сміливо вступаючи у протистояння з високими чинами, аж до відомого самодурством харківського губернатора Щербініна включно. З народом був простий і скромний, але, стикаючись із хамством вельмож, умів постояти за себе й показати, наскільки небагато вони насправді варті. Обрана ним у театрі життя роль мандрівника, "старчика", дозволяла залишатися самим собою в будь-якій ситуації, змінюючи при тому форми поведінки залежно від умов, у які він потрапляв.

На кількарізкові пропозиції опублікувати свої книги, мандрівний філософ незмінно відмовляв. Однак праці Григорія Савича, які він зазвичай залишав у тому домі, де їх було закінчено, вже за його життя передавали з рук у руки і дбайливо переписували. Збирати й публікувати їх почали вже в середині XIX ст., коли особистість і творчість Сковороди, людини-легенди, яка здобула шанобливе прізвисько **українського Сократа**, були гідно поціновані інтелектуалами.

Помер Григорій Сковорода 29 жовтня 1794 р. в селі Пан-Іванівка (нині Сковородинівка) на Харківщині, в маєтку М. Ковалинського, який невдовзі, по свіжих спогадах, склав його першу біографію. На могилі філософа, як він і заповідав, викарбували: "**Світ ловив мене, та не впіймав**". Своїм життям він показав: якщо не вимагати від світу багато й неухильно йти за своїм покликанням, то можна, й живучи у світі, бути вільним від нього.

До портрету.

Одягався він пристойно, але просто; їжу мав, що складалася з трав, плодів і молочних приправ, споживав її ввечері, після заходу сонця; м'яса та риби не їв не через марновірство, а із своєї внутрішньої потреби; для сну виділяв свого часу не більше чотирьох годин на добу; вставав до зорі і, коли дозволяла погода, завжди ходив пішки за місто прогулюватися на чисте повітря і в сади; завжди веселий, бадьорий, легкий, рухливий, стриманий, цнотливий, всім задоволений, добродушний, принижений перед усіма, охочий до слова, де не змушений говорити, із усього виводив мораль, шанобливий до будь-якого стану людей, відвідував хворих, утішав печальних, ділив останнє з неімущими, вибирав і любив друзів за їхнє серце, мав побожність без марновірства, вченість без зазнайства, поведження без лестоштів.

2.4.1 БАЙКА «БДЖОЛА ТА ШЕРШЕНЬ» (зб. «Басни Харьковские»)

— Скажи мені, Бджоло, чого ти така дурна? Чи знаєш ти, що плоди твоєї праці не стільки тобі самій, як людям корисні, а тобі часто і шкодять, приносячи замість нагороди смерть; однак не перестаєш через дурість свою збирати мед. Багато у вас голів, але всі безмозкі. Видно, що ви без пуття закохані в мед.

— Ти поважний дурень, пане раднику, — відповіла Бджола. — Мед любить їсти й ведмідь, а Шершень теж не проти того. І ми могли б по-злодійському добувати, як часом наша братія й робить, коли б ми лише їсти любили. Але нам незрівнянно більша радість збирати мед, аніж його споживати. До сього ми народжені і будемо такі, доки не помremo. А без сього жити, навіть купаючись у меду, для нас найлютіша мука.

Сила [мораль]. Шершень — це образ людей, котрі живуть крадіжкою чужого і народжені на те, щоб їсти, пити і таке інше. А бджола — герб мудрого чоловіка, який у спорідненій праці трудиться. Багато Шершнів без пуття кажуть: нащо цей, до прикладу, студент учився, коли це не дає багатства? Кажуть це, не уважаючи на слова Сираха: «Веселе серце — життя для людини» — і не тямлячи, що споріднена праця для нього найсолодший бенкет. Гляньте на життя блаженної натури й навчіться. Спитайте вашого мисливського пса: коли йому веселіше?

— Тоді, — відповідь вам, — коли жену зайця.

— А коли заець смачніший?

— Тоді, — відповідає мисливець, — коли поганяюся за ним.

Погляньте на kota, що сидить перед вами. Коли він веселіший? Тоді, коли всю ніч бродить або сидить біля нірки, хоча, зловивши мишу, й не їсть її. Залий бджолу медом, чи не помре вона з туги в той час, коли може літати по квітконосних луках? Що є болісніше, ніж купатись у багатстві і смертельно мучитись із того, що не маєш спорідненої праці? Немає гіршої муки, як хворіти думками, а думками хворієш, коли позбавлений спорідненої праці. І немає нічого радіснішого, аніж жити за призначенням. Солодкі тоді труд тілесний, терпіння тіла і навіть смерть, бо душа, володарка людини, насолоджується спорідненою собі працею. Треба чи так жити, а чи вмерти. Старий Катон* з чого мудрий і щасливий? Не з багатства, ані з чину, лише з того, що відповідає своїй природі, як видно з Цицеронової книжечки «Про старість». Ця думка — премилосердна мати і премудра проводирка. Ця преблага домобудівниця неситому дарує багато, а мало дає тому, хто задоволений малим.

Але треба розібратися, що то значить — жити за призначенням. Це не закон тваринних членів і похоті нашої, але означає це блаженне єство, що зветься в богослов'ї трисонячне, котре всякій живій істоті її призначення і відповідність приписує. Про це єство сказав древній Епікур так: «**Вдячність моя блаженній натурі за те, що потрібне зробила неважким, а важке — непотрібним**».

А оскільки Бог не є ні чоловічої, ні жіночої статі, але все в нім одразу, то мовить Павло: «Всяке є у всьому».

Жанр: байка.

Головна ідея: праця має стати для людини природною потребою і «найсолодшою поживою» (**ідея спорідненої праці**). Лише тоді праця «потрібне робить неважким, а важке — непотрібним».

Головні герої: Бджола, Шершень.

Байки в Г. Сковороди стислі й лаконічні, вони складаються з двох частин: у першій частині коротко розповідається про якийсь випадок, а в другій — подано мораль, яку автор називає «силою». Інколи друга частина байок — «сила» — у кілька разів об'ємніша за основну частину й сприймається як філософський трактат Голонне в байках Сковороди — глибокий зміст, про це він так сказав: «**Байка тоді нікчемна та баб'яча, коли в простому та чудному лушпинні своєму не ховає зерна істини**».

У формі діалогу між персонажами розкриває одвічну тему суперечності між трудовим способом життя й паразитичним існуванням. Образи Бджоли й Шершня алегоричні: Бджола — «герб мудрої людини, що в природженому тілі трудиться», а Шершень — образ людей, що живуть крадіжкою чужого й родилися на те

тільки, щоб їсти й пити». Бджола бачить своє щастя лише в «сродній праці», тобто праці за покликанням: «Нам незрівнянно більша втіха збирати мед, ніж споживати. До цього ми народжені». У силі байки автор бачить щастя людини в «природженому ділі», яке є справді «найсолідшим бенкетом».

2.4.2 ПІСНЯ «ВСЬКОМУ МІСТУ — ЗВИЧАЙ І ПРАВА» (збірка «Сад божественних пісень»)

Всякому місту - звичай і права ...

* * *

*Всякому місту - звичай і права,
Всяка тримає свій ум голова;
Всякому серцю - любов і тепло,
Всякеє горло свій смак віднайшло.
Я ж у полоні нав'язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум.
Той безперервно стягає поля,
Сей іноземних заводить телят.
Ті на ловецтво готують собак,
В сих дім, як вулик, гуде від гуляк.
Я ж у полоні нав'язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум.*

*Ладить юриста на смак свій права,
З диспутів учню тріщить голова,
Тих непокоїть Венерин амур *,
Всякому голову крутить свій дур.
В мене ж турботи тільки одні,
Як з ясним розумом вмерти мені.*

*Знаю, що смерть - як коса замашна,
Навіть царя не обійде вона.
Байдуже смерті, мужик то чи цар,-
Все пожере, як солону пожар.
Хто ж бо зневажить страшну її сталь?
Той, в кого совість, як чистий кришталь...*

*Всякому городу нрав и права;
Всяка имеет свой ум голова;
Всякому сердцу своя есть любовь,
Всякому горлу свой есть вкус каков,
А мне одна только в свете дума,
А мне одно только не идет с ума.*

Літературний рід: лірика.

Жанр: ліричний вірш, що став народною піснею (філософсько-сатиричний).

Вид лірики: громадянська (філософська).

Провідні мотиви: викриття суспільних вад; щасливий той, хто має чисте сумління.

Віршовий розмір: дактиль. **Тип римування:** суміжне.

Про твір: У пісні автор ставить в один ряд і засуджує здирників і бюрократів, розпусників і пияків, ледарів і підлабузників. Ліричний герой вірша думає не про маєтки й чини, а про те, щоб мати чисту совість, жити мудро й померти з ясним розумом. Перемогти смерть здатна лише людина з чистою совістю й помислами, перед смертю всі рівні — і мужик, і цар.

Кожна шестирядкова строфа побудована **на антитезі**: у перших чотирьох рядках автор указує на суспільні вади, а останніми двома протиставляє недолікам суспільного життя ідеал чистої совісті й ясного розуму. Останній рядок кожної строфи, крім завершальної, є **рефреном**, у якому сконденсований неспокій митця: *Лиш одне непокоїть мій ум*. У творі багато перелічень, порівнянь, дотепних висловів, які характеризують марносластво людей.

*Панські Петро для чинів тре кутки,
Федір-купець обдурити прудкий,
Той зводить дім свій на модний манір,
Інший гендлює, візьми перевірі!
Я ж у полоні нав'язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум.*

*Петр для чинов углы панскіи трет,
Федька-купец при аршине, все лжет.
Тот строит дом свой на новый манер,
Тот все в процентах, пожалуй, поверь!
А мне одна только в свете дума,
А мне одно только не идет с ума.*

*Тот непрестанно стягает грунта,
Сей иностранны заводит скота.
Те формируют на ловлю собак,
Сих шумит дом от гостей, как кабак,-
А мне. одна только в свете дума,
А мне одно только не идет с ума.*

*Строит на свой тон юриста права,
С диспут студенту трещит голова.
Тех безпокоит Венерин амур,
Всякому голову мучит свой дур,-
А мне. одна только в свете дума,
Как бы умерти мне не без ума.*

*Смерте страшна, замашная косо!
Ты не щадиш и царских волосов,
Ты не глядиш, где мужик, а где царь,-
Все жереш так, как солону пожар.
Кто ж на ея плюет острую сталь?
Тот, чія совість, как чистый хрусталь...*

Твір є гострою **сатирою** на верхівку суспільства того часу: купців, чиновників, поміщиків, які задовольняли свої примхи:

Викриваючи експлуататорів, показуючи їх жорстокість, паразитизм, неуцтво, брутальність, лицемірство, письменник приходиться до висновку, що сучасне йому суспільство - це жадливий світ виснажливої праці трудового люду і паразитизму експлуататорів.

Проблеми, порушені у творі, були злободенними в той час, а отже, і близькими простолюду, тому вірш «Всякому місту — звичай і права» зажив великої популярності, ставши народною піснею: відомі понад п'ятдесят її варіантів (а це одна з ознак фольклорного твору). Іван Котляревський один із варіантів цієї пісні використав як арію возного в п'єсі «**Наталка Полтавка**».

2.4.3 DE LIBERTATE

Що є свобода? Добро в ній якеє?

Кажуть, неначе воно золотее?

Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото,

Проти свободи воно лиш болото.

О, якби в дурні мені не пошитись,

Щоб без свободи не міг я лишитись.

Слава навіки буде з тобою,

Вольності отче, Богдане-герою

Вірш "De libertate" (про свободу) Григорія Сковороди є яскравим прикладом геніальної лаконічності. У восьми рядочках автор не лише передав власні філософські погляди - **найбільшою цінністю він вважає свободу**, а й **глузливе ставлення до мирських найбільших благ – золота** («Проти свободи воно лиш болото»), також зачепив і політичну ситуацію - для Сковороди Хмельницький - не віддалена у часі особистість, а людина, яка вирішувала долю його батьків-дідів, і подарувала свободу. Взірцем **борця за волю народу Г. Сковорода називає Богдана Хмельницького**, гетьмана, що очолив національно-визвольну війну українського народу проти польської шляхти. Однак чи такою вільною була та свобода? Адже сам Григорій Савич того часному світові себе зловити не дав, не спокусили його ані царські палати і місце придворного співака, ані родинне життя. Тому й не хоче "пошитись у дурні" мандрівний філософ. Вірш емоційно багатий, у ньому використані риторичні питальні та окличні речення, звертання..

2.4.4 АФОРИЗМИ

Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестав вчитися, хоча б зовні він і здавався бездіяльним.

«Ні про що не турбуватися — значить не жити, а бути мертвим, адже турбота стан душі, а життя — це рух», — пише Григорій Сковорода. Мені дуже подобається цей вислів. І справді, скільки людей у своєму житті хоча б раз потерпали через чийсь байдужість.

«Не все отрута, що неприємне на смак» — цей афоризм вчить нас не шукати тільки задоволень, а розуміти, що корисне не завжди приємне.

«З усіх утрат втрата часу — найтяжча».

«Уподобнюйся до пальми: чим міцніше стискає скеля, тим швидше і прекрасніше здіймається вона до гори». Ось такий вислів. Він навчає нас не здаватися, сміливо йти вперед, не зупиняючись перед труднощами, не зважаючи на обставини та власну невпевненість.

У спокусливі ситі заради великого багатства «лакомства нещасного» Сковорода так і не дався. Він з повним правом заповідав написати на своїй могилі: **«Світ ловив мене, та не спіймав».**

2.5 СЛОВНИЧОК

Бароко — напрям у мистецтві та літературі XVII—XVIII ст., який прийшов на зміну Відродженню, але не був його запереченням. Бароко синтезувало мистецтво готики й Ренесансу.

Образ художній — одне з головних літературних понять, узагальнене відображення дійсності чи переживань митця у формі конкретного, індивідуального явища (образ Фауста, батьківщини, ліричного героя і т. ін.)

Прототип — конкретна особа, факти життя або риси характеру якої покладені в основу образу літературного персонажа.

Тема (грецьк. *thema* — те, що лежить в основі) — коло життєвих або фантастичних подій, явищ, змальованих у творі в органічному зв'язку з проблемою або проблемами, які з них постають і потребують осмислення.

Ідея художнього твору — емоційно-інтелектуальна, пафосна спрямованість художнього твору, яка приблизно може бути охарактеризована як провідна думка, ядро задуму автора (до чого закликає автор, на чому наголошує).

Мотив — неподільна смислова одиниця, яка входить до сюжету (мотив жертвовності, скорботи та ін.) або тема ліричного твору.

Проблематика — сукупність, коло проблем, які освітлюються у творі.

Конфлікт – зіткнення протилежних інтересів і поглядів, напруження і крайнє загострення суперечностей, що призводить до активних дій, ускладнень, боротьби, супроводжуваних складними колізіями.

Сюжет (фр. sujet — предмет, тема) — подія чи система подій з життя персонажів, їхніх вчинків у художньому творі, викладені письменником у просторі і часі, тобто художньо організована фабула.

Сюжет твору містить не тільки ті події, які безпосередньо у ньому розгортаються, але й події духовного життя автора; це динамічний аспект твору. Сюжет буває фабульним (подієвим) в епічних та драматичних творах і безфабульним — у ліричних.

Композиція — побудова художнього твору, зумовлена змістом, характером і призначенням. Найпоширеніші види: лінійна — події зображуються в хронологічній послідовності; ретроспективна — події, що відбулися раніше, зображуються пізніше; паралельна — дві події, що відбулися одночасно, зображуються як послідовні; монтаж — кілька подій, що відбуваються одночасно, зображуються по черзі.

Позасюжетні елементи: портрет; пейзаж; зображення обстановки; авторські відступи ліричного, історичного, філософського змісту (роздуми, розмірковування); пролог (передмова), епілог (післямова).

Епітет (грецьк. epitheton — прикладка) — образне означення, влучна характеристика особи, предмета або явища, яка підкреслює їх суттєву ознаку, дає ідейно-емоційну оцінку: *сонце золоте; ясні зорі; тихі води*.

Порівняння — троп, який полягає у поясненні одного предмета через інший, подібний до нього, за допомогою порівняльної зв'язки (*як, мов, немов, буцім, ніби, наче*). За відсутності сполучника порівняння наближається до метафори. *«Тот, чія совість, как чистый хрусталь...»*

Метафора (грецьк. metaphora — перенесення) — найпоширеніший троп поетичного мовлення, заснований на схожості, аналогії, іноді — контрасті явищ. Використовується для розкриття сутності одних явищ та предметів через інші за схожістю чи контрастністю. Метафора буває простою і складною, тяжіє до поезії, в той час як метонімія — до прози.

Алегорія (грецьк., від alios — інший; agoгеюо — говорю,) — спосіб двопланового художнього зображення, коли за конкретними художніми образами криються реальні особи, явища, уявлення, предмети. Найчастіше використовується в байках і сатиричних творах. (*Вовк та Ягня з відомої байки як втілення насильства можновладця і простої людини*).

Гіпербола (від гр. hyperbolu — перебільшення) — різновид тропа, що полягає в надмірному перебільшенні тих чи інших властивостей зображуваних людей, предметів і явищ.

Метонімія (грецьк. metonymia — перейменування) — різновид тропа, близького до метафори: визначення предмету або явища за однією з його прикмет, коли пряме значення поєднується з переносним за суміжністю (напр. *з'їв три тарілки*, мається на увазі їжа). Поширеним типом метонімії є *синекдоха* — називання частини замість цілого, або однини замість множини.

Оксиморон — літературно-поетичний прийом, котрий полягає у поєднанні протилежних за змістом, контрастних понять, що спільно дають нове уявлення («холодне полум'я», «сухий дощ», «крижана посмішка», «депресивна веселість»).